

Orijinal Kaynak: Falk, Dan. (2018). “The Slippery Search for Creativity”, *Los Angeles Review of Books*.

Türkçe Kaynak: Zeynep Şenel Gencer tarafından *sosyalbilimler.org*'da yayımlanmak üzere Türkçeye çevrilmiştir. Yayımlanma Tarihi: 15/06/2019.

Link: <https://www.sosyalbilimler.org/yaratıcı-tur>

Metinde bahsi geçen kitap Türkçeye **Domingo Yayınevi** etiketi ve Zeynep Arık Tozar'ın çevirisiyle Nisan 2019'da yayımlandı.

Yaratıcılık İçin Kaypak Arayış

7 Şubat 1964'de John F. Kennedy Havaalanında, Beatles'ın Birleşik Devletler'deki ilk basın toplantısını aktaran muhabirler, buna uzaktan yakından benzeyen herhangi bir şeyle karşılaşmamışlardı —ve bu durum kendini belli ediyordu. Gruba bir dizi anlamsız soru sordular —aksanlar, saç, para hakkında. Nihayetinde biri sırlarının ne olduğunu sordu. Bu dört delikanlının sahip olduğu neydi ki tüm dünyadaki ergenlerin sadece görünmeleriyle çılgınlık atmasına ve plaklarını iğneler aşınana dek döndürmelerine neden oluyordu? Paul dürüstçe cevap verdi: “Gerçekten bilmiyoruz.” John arsızca lafa karıştı: “Eğer bilseydik, başka bir grup kurar ve menajer olurduk.”

Beatles'ı, Beatles'ı açıklamaya muktedir olamadıkları için affedebiliriz —ne de olsa, her çeşit yaratıcı tür, yaratıcı süreci açıklamak için mücadele etti ve bilim insanlarının da şans onlardan daha yaver gitmedi. Kullandığımız söz dağarcığı bile rahatsız edicidir: yaratıcılık, içgörü, yetenek, deha —bunlar üst üste binen anlamları olan eksik tanımlanmış kelimelerdir. Ve yine de gördüğümüzde onu tanırız. Elbette yaratıcılığa hayranız ancak aynı zamanda onu parçalara ayırıp, anlamak için dikkatlice incelemek de istiyoruz. Bir formül içinde zapt edilebilir mi? Yaradılış ve yetiştirmenin *Beşinci Senfoni*'yi veya *Son Akşam Yemeği*'ni veyahut İzafiyet Teorisi'ni üreten sihirli bir kombinasyonu mu var?

Muhtemelen nörobilim yardımcı olabilir. *Yaratıcı Tür: Fikirler Dünyayı Nasıl Yeniden Yaratıyor*, Stanford Üniversitesi nörobilimcisi David Eagleman ve Rice Üniversitesi'nden bir besteci ve müzik profesörü Anthony Brandt'ın ortaklaşa yazdıkları bir eser. Eagleman ve Brandt, sihirli bir formül sunmamalarına rağmen, yaratıcılığın, yaratıcı içgörünün doğasını anlamamıza yardımcı olabilecek üç yönünü öne sürüyorlar. İlki “**bükme**”dir—varolan fikirleri ve materyalleri almak ve bunları yeni bir şeye evriltmek. Bir balerin bunu vücudunu daha önce hiç görülmemiş bir şekle eğdiğinde (örnek olarak yazarlar Martha Graham'ın geç dönemlerine atıfta bulunuyor), ancak bir ressam da gerçekte gördüğünden biraz farklı bir şey çizdiğinde (Claude Monet'nin Rouen Katedrali konulu çoklu parıldayan resimleri gibi) bunu yapar. İkincisi “**parçalama**”dır —bir şeyi tamamlayıcı parçalarına bölmek ve eğer gerekliyse bazı parçaları atmak. Dijital fotoğrafçılığın ve dijital ses kaydının icadı iki örnektir —görünüşte en kesintisiz olan uyaranların bile bilginin ayrı “parçalarına” bölünebileceğini kabul etmeden ikisi de mümkün olmazdı. Yazarlar, MP3'ün gelişimini tanımlıyor —seslerin ek olarak sıkıştırıldığı bir dijital ses formatı; sadece en önemli bilgiler korunuyor (bir JPEG fotoğraf için aynı şeyi yapar). Bazıları Picasso'nun kübist portrelerinde, anahtar unsurları diyelim ki bir yüzü — gözleri, burnu, ağzı— muhafaza ederek ancak onları alışılmamış (hatta şok edici) yollarla

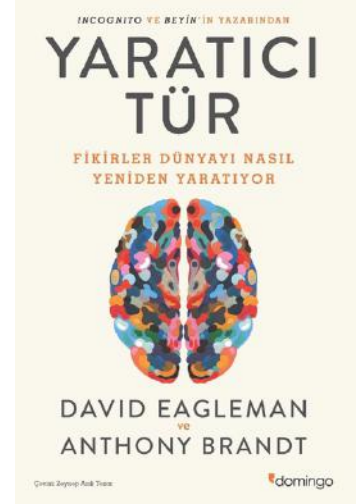
yeniden düzenleyerek, analogik bir şey yaptığını savunabilir. Eski portre kuralları iskartaya çıkarılır. Üçüncü yön, “**harmanlama**”dır —iki veya daha fazla iyi fikri almak ve onları birleştirerek, tek bir daha iyi fikir yaratmak. Antik geçmişimizden bir örnek de bakır ve kalayın bronz — kendi başına her iki bileşenden de daha güçlü bir malzeme — olmak üzere eritilmesidir. Karışım, fiziksel olmaktan ziyade zihinsel olabilir. Romancılar ve film yapımcıları yerleri ve zaman periyodlarını harmanlar ve bilim adamları başka bir alanda kullanılmak üzere bir araştırma alanından fikirler alabilir.

Yazarlar, tartışmanın gücünden ziyade, çok büyük miktarda örnek vakayla ikna etme niyetindedirler. Örneklerin geçit töreniyle karşılaşıyoruz —birçok renkli görüntünün yardımı olsa da o kadar çoklar ki hepsi biraz baş döndürücü. Yeni konular, birkaç paragraftan fazla olmayan biçimde tanıtılır ve hızla bitiriliverir. Beklenebileceği gibi, iş yerinde ve sınıfta yaratıcılığı beslemeye yönelik ipuçları vardır. Bunlar, şaşırtıcı değilse bile, oldukça güvenilir görünürler —yaratıcı eğitim bölümündeki bir kısmın başlığı “Yaratıcı risk almayı teşvik edin”dir.

Ortaya çıkan resim, alışlagelmiş ile özgün arasındaki sürekli gerilimlerden biridir: Eğer bir şey çok alışlagelmiş ise o şey sıkıcıdır, çok alışılmadık ise, ona çılgınca hatta tehlikeli der aklımızdan çıkarırız. İddia edilebileceği gibi, Beatles, mükemmel orta noktayı bulmuştur — dans edecek ve eşlik edecek kadar tanıdık; ebeveynleri sinir edecek kadar tehlikeli. Aynı zamanda yeninin eskinin üzerinde temellendiğini, ne de olsa bir uzay boşluğunda ortaya çıkmadığını keşfederiz. Bu noktada Shakespeare’e işaret edilebilir: Hamlet’in bir İskandinav halk masalı olarak yüzyıllar boyu var olmuş iptidai bir versiyonu ancak sarkastik bir mezar kazıcı ve bir çift soyтары saray mensubu ekleyin ve asırlık bir oyununuz olur. Ve ne Mozart ne de Beethoven orkestrayı yeniden icat etmediler —sadece onu kullanmanın yeni yollarını buldular.

Ne var ki, her büyük fikir yerleşmez; Eagleman ve Brandt’ın bizlere hatırlattıkları üzere, zamanının çok ötesindeki bir fikir, tarihin sisinde tamamen kaybolabilir. Bazen, şans eseri, yeniden keşfedilir. Alfred Wegener’in ilk kez 1912’de ortaya atılan kıtasal sürüklenme teorisi örneğini veriyorlar. Alay ile karşılanmıştı. Birkaç on yıl sonra (ne yazık ki, Wegener’in ölümünden sonra) jeoloji biliminin temel taşlarından biri olarak kabul edildi. Bazen yeni bir fikrin şüphecilikle karşılanması için sağlam nedenler vardır, bazen önyargıya ya da daha kötüsüne indirgenir. Bazı Alman fizikçiler Einstein’ın izafiyet teorisini “Yahudi bilimi” diyerek umursamadılar.

Yol boyunca birkaç kesinti var. Örneğin yazarlar, Japonya’nın ünlü hızlı trenindeki gelişmeyi tanımlarken mühendis Eiji Nakatsu’nun treni daha sessiz yapma derdine düştüğünü söylüyorlar: “Lokomotifin düz pruvası yüksek hızda ilerlerken kulakları sağır edici bir gürültü çıkaracaktır.” Neyse ki Nakatsu hevesli bir kuş gözlemcisiydi ve trenin “burnunu” bir yalıçapkını gagasına modelleyerek sorunu çözdü. Yazarlar bunun 1990’larda olduğunu söylüyorlar —ancak Japonya Tokyo-Osaka hattında yüksek hızda tren hizmeti 1964’den bu yana var ve o trenler hatta uçaklar da çoktan aerodinamik özellik kazanmışlardı — ve bu nedenle

'90'lara gelindiğinde hızlı trenlerin oldukça sivri burunları vardı. Bu nedenle, bir içgörü anı için neden bir kuşa ihtiyaç duyulduğu tam olarak belli değil.

Ve yazarların XVIII. yüzyılda deniz kronometresinin icat edilmesine yönelik yaklaşımında küçük bir problem var. Yorkshire'dan kendi kendini yetiştirmiş bir saatçi olan John Harrison, sonunda uygulanabilir bir tasarım buldu (burada yazarlar Dava Sobel'in harika kitabı *Longitude*'den bahsediyorlar). Bir dizi mahir ancak hantal saat inşa ettikten sonra (H-1'den H-3'e kadar), Harrison nihayet H-4 olarak bilinen işini gören ve çok daha küçük bir tasarıma karar verdi. Yazarlar, Harrison'ın çığır açan buluşunun “sarkaçtan tümüyle kurtulmak” olduğunu yazıyorlar —ancak hiçbir gemi bordası saatinde sarkaç kullanılamayacağı zaten biliniyordu; Harrison'ın tüm saatlerinde, çarkların dönüşünü ayarlayan bir sarkaç yerine denge çarkı ve yay (bir XVII. yüzyıl buluşu) kullanılmıştır.

İşte daha tuhaf bir şey; zamanla değişime nasıl adım adım uyum sağladığımızı anlatırken şu şekilde yazıyorlar:

Araba kullanmayı öğrendiğimizde, küçük adımlarla başlarız: Dikiz aynasını ve yan aynayı kontrol etmek, şerit değiştirirken sinyal vermek, etrafımızdaki trafiği kollamak, hız göstergesini izlemek. Daha sonra, saatte 100 km hızla giderken, bir elimizde dumanı üzerinde bir kahveyle, eşimizle ve çocuklarla konuşurken, radyo açıkken ve cep telefonumuz çalarken kullanabiliriz.

Naçizane tavsiyem, bunu yapabilecek olmamıza rağmen, yapmamalıyız.

Daha büyük bir mesele de yazarların görünüşte apayrı yaratıcılık ve icat türlerini bir araya getirme şekilleri. Örneğin, “nihai, tatmin edici cep telefonu asla geliştirilmeyecek, ne cazibesi solmayan mükemmel televizyon programı, ne de mükemmel şemsiye, bisiklet ya da ayakkabı çifti” diyorlar. Ancak inovasyon isteğimiz her durumda çılgınca farklı değil mi? Yeni cep telefonu tasarımları neredeyse her ay ortaya çıkıyor gibi görünüyor çünkü kazanılacak para var ve daha fazla özellik bunlara her zaman sığdırılabilir. Buna karşılık, benim tahminime göre, şemsiyeler son 40 yıl içinde ancak belli belirsiz bir şekilde gelişti (bizi kuru tutarsa mutlu oluyoruz), ayakkabı tasarımları değişen moda tarzlarını yansıtırken, temel özellikleri çok fazla değişmiyor. Biraz daha teknoloji yüklü olsa da bisikletler de bu kategoriye giriyor gibi görünüyor. Ancak TV şovları oldukça farklı görünüyor. Her bölümün yeni bir şey getirmesini ve yine de belirlenmiş bir çerçeveye bağlı kalmasını istiyoruz; ancak bir gösteri başarılı olsa bile (*The Simpsons* 29. yılındadır)¹ kuşkusuz bir bakıma bir şemsiye ve ayakkabının sahip olmadığı kısıtlı bir yaşam süresi vardır. Kitabın sadece kısaca değindiği daha ileri bir sorun, yaratıcılığın nesnel olarak ölçülebilir olup olmadığı veya en azından bir dereceye kadar, bir şeye, aslında bir nevi sosyal inşadan sonra ihsan ettiğimiz bir etiket mi olduğu sorusudur. (İkinci görüşe dair bazı kanıtlar, yargılarımızın zaman içinde evrilme şeklinde bulunabilir. İlk başta küçümsemeyle karşılanan, birkaç yıl veya on yıl sonra ikonik olarak kabul edilen uzun bir yenilik listesi var —Eyfel Kulesi'ni, Sidney Opera Binası'nı, Bahar Ayını Balesi'ni ve AC/DC'nin *Back in Black*'ini düşünün).

Elkhonon Goldberg'in *Creativity: The Human Brain in the Age of Innovation*'ı belirgin bir şekilde farklı bir mesele. Öncelikle, New York Üniversitesi'nde nöropsikolog olan Goldberg, insan beyninde gerçekleşen işler hakkında çok daha fazla ayrıntıya giriyor.

¹ Çalışmanın yayımlandığı tarih 27/02/2018'dir. *The Simpsons*'ın başlangıç tarihi 1989'dur. [SB Yay. Haz. Notu]

Kendilerine çok güvenen Eagleman ve Brandt, işleri hızlı tempolu bir PowerPoint sunumu gibi ilerletmeye devam ederken, Goldberg, daha bilimsel bir ton benimsiyor; daha ihtiyatlı, fazla genel varguların haklılığının kanıtlanamayabileceğini kabullenmeye daha istekli. Mesela, yaratıcılığı gerçekten besleyip besleyemeyeceğimiz konusunda şöyle yazıyor:

İkili bir “evet veya hayır” olmayacak. Cevap — ya da daha doğrusu cevaplar — birçok yaratıcı başarı türünü, bunların birçok derecesini ve birçok yaratıcı zihin türünü hesaba katarak daha nüanslı olmak zorunda kalacak. İnsan çabasının sayısız arenasında yaratıcılığı tanımlamanın ve ölçmenin daha iyi yollarına da ihtiyacımız olacak. Böyle bir uyarı baştan sona hüküm sürüyor.

Aslında, iki kitap birbirinden oldukça farklı şekilde çerçeveselendirilmiş: Eagleman ve Brandt insanların değişimi yönlendirdiğine inanırken, Goldberg, dünyanın değiştiğini ve bizlerin ona uyum sağlamak için yaratıcılığı ve yeniliği kucaklamamız gerektiği düşüncesine doğru gözüyle bakıyor. Eagleman ve Brandt, türümüzün benzersizliğine vurgu yaparken, Goldberg, en azından bazı insan olmayan primatların (en azından beyinleri benzer şekilde yanıt veriyor) tanıdıklığa ve yeniliğe bizim yaptığımız gibi tepki gösterdiğini açıklıyor. Ve yazarlar, bilgisayarların yaratıcı olması ihtimali üzerinde çarpıcı biçimde ters düşüyorlar. Eagleman ve Brandt, “ne ekersen onu biçersin” diyorlar — ancak Goldberg’in dikkat çektiği gibi, bilgisayar algoritmaları, “insanlar tarafından farklı ve değerli oldukları yargısına varılan” sanat ve müzikler yarattılar. Ayrıca biz insanlar bir anlamda “programlanmış” değil miyiz? “En alışılmışın dışında birey bile kendi zamanının bir ürünü ve önceden biriktirilmiş tecrübenin, içgörünün ve geleneğin lehtarı olduğuna göre” diye yazıyor Goldberg, “o birey tarafından üretilmiş herhangi bir ürün de ne kadar muhteşem olursa olsun, aynı zamanda geniş anlamda türetilmiştir.”

Eagleman ve Brandt’ın kitabında olduğu gibi birkaç problem var. Goldberg açıkça cinsiyet eşitliği taraftarı olsa da dili bazı okuyucuları rahatsız edebilir. Kadın ve erkeklerin yaratıcı çabalara katkılarına “yapıcı ve rasyonel şekilde, histeri, savunuculuk veya siyasi doğruluğun yıpratıcı etkileri olmadan değinilebileceğini ileri sürüyor. Sayabildiğim kadarıyla, daha az önemli bir endişe de Goldberg’in iki köpeğiyle — şimdilerde vefat etmiş Brit adında bir Bulmastif ve bir İngiliz Mastif yavrusu Brutus— en azından üç kere tanıştırılıyor. Ve nörobilim bazen, örnekte olduğu gibi, itici olmak istercesine çok ağır: “dopaminerjik fakat noradrenerjik olmayan sistemlerin modülasyonu, daha otomatik işlemeye dayanan ve iyi kurulmuş semantik ilişkilerin kullanılmasını gerektiren sözcüksel görevlerde performansı kolaylaştırır.”

Yaratıcılık büyüleyici bir konu ve insan beyni — o bir kilo üç yüz gramlık zarifçe birbirine bağlanmış gri madde yığını— bunun gerçekleşmesini sağlayan organdır. Bu iki kitabın en iyi yanlarını bir araya getirebilirseniz, bu konuyu eğlenceli ve bilimsel olarak özenli bir şekilde keşfedersiniz.

Kayda Değer Akademik Metinler mottosuyla, 10 Ağustos 2015 tarihinde yayın hayatına başlayan *sosyalbilimler.org*, sosyal bilimler alanında çalışma yürüten her bireyin yararlanmasına veya katkı sunmasına açık akademik bir web sitesidir. Hakkında detaylı bilgi almak için sosyalbilimler.org/hakkinda sayfasını ziyaret edebilirsiniz.

Facebook, Twitter, Instagram ve YouTube'da **@sosbilorg** kullanıcı adıyla *Sosyal Bilimler*'i takip edebilirsiniz.

sosyalbilimler.org/abonelik sayfasından e-bülten abonesi olarak, her pazar günü, o hafta içinde sosyalbilimler.org'da yayımlanan çalışmaların tamamını size gönderilecek bir e-posta ile alabilirsiniz.